

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ У ПСИХОПОЕТИЦІ

У статті розглядаються особливості використання здобутків психологічної науки при реконструкції психологічного портрету письменника. Окреслено шлях літературознавства до психологізації досліджень у напрямку до виявлення кореляції особистісних характеристик того-хто-пише і результатів його творчої діяльності. З'ясоване місце класичного психоаналізу, аналітичної, гуманістичної, его-психології у процесі осягнення психосвіту митця. Осмислено роль психологічної школи у розвитку психологоспрямованих літературознавчих технологій. Визначено здобутки психології творчості як окремої галузі, сферу її використання. Окреслено зміну пріоритетів при визначенні об'єкта дослідження та переорієнтацію для реалізації поставлених завдань на його суб'єкт.

Визначальною для реалізації поставленої мети визнана категорія «особистість», як психофізіологічно-суспільне єство, на протизвагу до традиційно вживаної у літературознавстві категорії «образ автора», яка є художнім утворенням, залежить від авторського задуму та майстерності художнього втілення і лише опосередковано корелює з психоструктурою письменника.

Огляд літератури на стикові двох наук переконує в необхідності кореляції здобутків різних психологічних методів і шкіл, яка б дала відповіді на непроті питання цілісності суб'єкта дослідження, феномену особистості в її складності й унікальності, який і породжує ту чи ту художню субстанцію – літературний твір, і саме через це породжує ту чи ту рецепцію у читачів.

Сформовано уявлення про можливість психопоетики як галузі літературознавства, яка користуючись власне філологічними методами, послуговується здобутками та інструментарієм психологічної науки для реконструкції психологічного портрету письменника з метою глибинного розуміння особливостей художності його творів.

Зважаючи на вагомість широти залученого матеріалу, зауважено сутність і можливості мегатексту та його роль в діяльності практичного психолога / психіатра. Визначено місце мемуарів: власне спогадів, щоденників, автобіографії, епістолярію та художніх творів як джерельної бази психопоетичальних досліджень.

Ключові слова: *особистість, психопоетика, мегатекст, автобіографічний текст, психоавтобіографічний текст, психосвіт, психологія творчості.*

Постановка проблеми. Процеси інтеграції наук, глобалізація в царині пізнання світу – спадок ХХ століття, який невимовними темпами розвивається у

XXI. Осягнення людини – чи не найвагоміший сегмент цієї сфери. Понад це – саме людині, а значить психофізіологічному феномену, все більше й більше галузей знання віддають свою увагу, усвідомлюючи не просто його складність, а визначальність у всесвіті. Психологія безсумнівно перша серед наближених до його таїни. І її здобутки впродовж останніх півторака років, коли виформувалися засади сучасного уявлення про Психею, дають безсумнівні підстави надметою досліджень вважати осягнення особистості як найскладнішого формату існування людини в соціумі й наодинці з собою.

Відаючи першість психології, не можна не зважати на можливості інших сфер гуманітарного знання, серед яких літературознавству належить непроминальна роль. Особливо з другої половини XIX століття, коли завдяки працям О. Потебні, Е. Еннекена, І. Франка, З. Фрейда, К. Г. Юнга, Л. Виготського та їхніх послідовників і заперечувачів, процеси інтеграції, понад це – синтезу психології й науки про мистецтва слова набули особливої інтенсивності й глибини. Є усі підстави говорити про розвиток і успіх психологоспрямованих літературознавчих технологій в дослідженні особистості в усій багатогранності її існування. Вагомою є поява психоестетики як галузі літературознавства, яка активно використовує здобутки психологічної науки, її інструментарій для осягнення особистості письменника задля розуміння особливостей художності його творів.

Виявлення прикмет вивчення психології особистості у психоестетіці, визначення переваг і можливостей для представників обох галузей: психології та літературознавства – і є метою цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Здобутки психологічної школи, психоаналізу, аналітичної психології, психології творчості сприяли не лише виконанню власне філологічних завдань, аналізу художніх творів, а й наближали шлях до розуміння психології носіїв художності і реципієнтів плодів їхньої діяльності. А це вже не обмежене, як може здатися на перший погляд, а досить широке коло суб'єктів спостереження для психолога, і, як наслідок, величезна й далеко не суб'єктивна вибірка при визначенні результатів.

Проблемою довгий час залишався об'єкт корельованих досліджень. Попри зазначену вище психологоспрямованість, науковці нелегко переступали межу літературознавчої сфери, наважуючись на осмислення окремих аспектів психології митця, розгадуючи таємниці «творчої лабораторії», визначаючи видимі риси характеру тощо, фактично переорієнтовуючись з традиційно досліджуваного об'єкта вивчення – літературного твору на «суб'єкта». Відзначу, що цей термін цілком прийнятний і вартий його використання в дослідженнях на межі двох наук.

Особливого імпульсу дослідженням надала поява й розвиток психоаналізу. Психоаналітичний бум торкнувся науки про мистецтво слова безпосередньо й породив як на початку XX, так і на початку XXI століть (випадіння кількох десятиліть зумовлено тоталітарними впливами на наукову

сферу) тенденцію занурення у підсвідому сферу письменника без уваги до сфери свідомої, чим безперечно викликав цілком справедливий спротив частковістю зроблених висновків. Отож, з одного боку, характер, соціальні аспекти психіки, котрі вписували письменника в суспільні відносини, а його творчість в ту чи ту тенденційну модель сприймання, з іншого – **Воно, Тінь** з комплексами, перверсіями, потягами й нездійсненими бажаннями, сублімацією тощо, які захоплювали таїною і нею ж відштовхували й лякали. Крайнощі не давали остаточних відповідей, суб'єктивність заважала науковій виваженості, а система не давала можливості реалізувати увесь потенціал здобутків.

Звичайно, досить прогресивним і результативним кроком у психологізації підходів до літературних явищ, тобто, кореляції двох наук, стала психологія творчості. Саме ця, як зауважується в словниках, «відносно самостійна» галузь дозволила вченим використовувати прямо заборонені цензурою «немарксистські» здобутки психології. Яскравий приклад – «Психологія мистецтва» Л. Виготського [4] та праці його послідовників, зокрема болгарського вченого М. Арнаудова «Психологія літературної творчості» [2], українського – Р. Піхманця «Психологія художньої творчості» [12] та ін. Але навіть Л. Виготський у своїй знаменитій праці відсторонюється від аналізу особистісних проявів митця. Як зауважує Є. Басін, «звертаючись до твору дослідник передає відповідну йому психологію (автора, глядача, слухача) і закони, які нею керують. На жаль, Л. Виготський (а услід за ним і його послідовники – С.М.) обмежив свою задачу лише аналізом «психічної реакції», ***а не особистості*** (митця, реципієнта)» [3, с. 5]. (Курсив мій – С.М.). Не можна залишити поза увагою і думку Б. Ананьєва, який стверджує, що дослідження вченого не розкриває глибоко навіть (мова йде про мистецтво в цілому) закономірності процесу літературної творчості. «Виготський – прекрасний психолог, однак у своїй роботі він абсолютно ігнорує *особистісний* принцип при дослідженні закономірностей психології мистецтва. Між тим *психологія мистецтва не може бути без аналізу особистості творця*» [1, с. 236]. (Курсив мій – С.М.).

Понад п'ятдесят номінувань має ця категорія в науковій літературі. Деякі з них дублюються, але є й суттєво відмінні. Зокрема, й стосовно зауважених вище аспектів, зумовлених акцентуванням на окремих структурних складових психічної організації людини. Так, Р. Мейлі зазначає: «Стосовно об'єкта нашого дослідження (особистості – С.М.), то ним є та конкретна людина, з якою ми зустрічаємося на вулиці, на роботі, під час відпочинку. Таким чином, під терміном «особистість» ми розуміємо ту сукупність психологічних якостей, яка характеризує окрему людину» [6, с. 197]. Цієї ж позиції притримується представник гуманістичного напрямку в психології Г. Олпорт: «Особистість – це реально існуюча людина з реально існуючою і притаманною саме їй нервово-психічною організацією» [11, с. 59]. А С. Рубінштейн зазначає: «Особистістю у специфічному смислі цього слова, є людина, у якій є свої позиції, своє яскраво виражене свідоме ставлення до життя, світогляд, до якого вона приходять в

результаті великої свідомої роботи. У особистості є своє лице... Особистістю є лише людина, котра ставиться певним чином до оточуючого її світу, свідомо встановлює своє ставлення так, що воно виявляється у всьому її єстві» [13, с. 638]. (Курсив мій – С.М.). «Виявлятися у всьому єстві» для митця, особистість якого нас цікавить, означає реалізуватися, відбити своє «Я» у творчому акті. А творчий продукт, відповідно, має при цьому в собі те єство.

Як бачимо, навіть короткий огляд підходів до розуміння складності психофізіологічно-суспільного буття людини переконує в необхідності кореляції здобутків різних психологічних методів і шкіл, яка б дала відповіді на непрості питання цілісності суб'єкта дослідження, феномену особистості в її складності й унікальності, який і породжує ту чи ту художню субстанцію – літературний твір, і саме через це породжує ту чи ту рецепцію у читачів.

Методологією, яка претендує на досягнення зазначеного результату, володіє **психопоетика** (детально див: у монографії «Психопоетика українського модерну: проблема реконструкції особистості письменника» [9]). Це одна з літературознавчих галузей, яка виникла на початку ХХІ ст., розвивається нині й разом із власне філологічними методами послуговується здобутками класичного психоаналізу (З. Фройд), аналітичної психології (К. Г. Юнг), гуманістичної психології (Е. Маслоу, К. Роджерс, Г. Олпорт, В. Роменець, В. Франкл), діяльнісного підходу (А. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Г. Костюк), его-психології (А. Фройд, Е. Еріксон) та принагідно інших людинознавчих концепцій для реконструкції психологічного портрета письменника з метою глибинного осягнення його творчості. Кореляція з наукою про Психею дає психопоетиці інструментарій і методи різних психологічних шкіл, уможливує об'єктивізацію висновків щодо психологічних характеристик носія художності. При цьому психологія, послуговуючись здобутками психопоетики, може одержати свої «дивіденди»: необмежену скарбницю даних світового словесного мистецтва.

Отож центральним суб'єктом дослідження психопоетики є **особистість письменника** як категорія психології, котра визначає сукупно психофізіологічну іпостась носія художності – **темперамент, характер, спрямованість, психоемоційну сферу, індивідуальне та колективне підсвідоме**. Такий підбір структурних елементів і рівнів зумовлений функціональними особливостями кожного з них, їхніми відбитками в художньому тексті. Адже саме він традиційно є визначальним об'єктом літературознавчої науки в цілому і її основних і допоміжних дисциплін зокрема. Але якщо щодо об'єкта питань у науковців не виникає, то щодо суб'єкта ситуація складніша. «Що» і «Як» (зміст і форма літературних творів) ще з Аристотелевих часів було тією чи тією мірою зрозуміло, а от «Хто» мав постати в дослідженнях мистецтва слова, довгі роки, ба, століття залишалося питанням. Орієнтир на поняття «образ автора» збивав з пантелику, оскільки йшлося про художню (тобто, знову «що» і «як»), а не психофізіологічну іпостась «того-хто-пише» [див.: 7, 8, 10]. Тож без досліджень у царині психології говорити про

повноту розуміння художніх явищ з огляду на їхнього творця не доводиться. А її розвиток, як зауважувалося вище, визначив категорію «особистість», яка охопила свідому й підсвідому сфери існування людини, її інтенції, психоемоційну ауру тощо – усе, без чого художність була б неможливою.

Отже, мистецький витвір є таким, а не іншим, бо в ньому корелюється особистість автора, і в той же час особистість автора творить саме такий, а не інший твір мистецтва. Коло замкнулося. Що ж це – глухий кут? Звичайно, ні. Адже тоді до глухих кутів можна було б зарахувати й взаємодію змісту та форми. Навпаки, за тим же принципом, ми маємо цілісність. Д. Кірнос в одній із лекцій, прочитаних студентам Літературного інституту ім. М. Горького, представляє особистість митця як невід’ємну складову унікальної системи, в якій твір і митець – нероздільна єдність, тож «зміст і форму художнього твору *не можна відокремити від своєрідності особистості митця*» [5, с. 10]. (Курсив мій – С.М.). За аналогією, розімкнути замкнуте коло можна за допомогою аналізу компонентів. У нашому випадку – це особистісні риси творця. При цьому слід пам’ятати, що «психологічні особливості, індивідні (природні) задатки визначають неповторність художника, спосіб його життєдіяльності. Потреби, мотиви, естетичні ідеали детермінують особистісну спрямованість, забезпечуючи тим самим вибіркову активність творчої діяльності. «Художній матеріал відбиває змістовий смисл *індивідуальної своєрідності „творця”*» [5, с. 9]. (Курсив мій – С.М.). Отже, в творчому акті відбивається неповторність особистості майстра. Оскільки і форма і зміст, як гармонійна цілісність, є результатом того творчого акту, то, у відповідності з теорією систем, і чинники, і наслідок складають єдине ціле. Тобто, постикальний рівень літературного твору цілком логічно розглядати як джерело реконструкції психоструктури митця, а для психолога/психіатра – клієнта/пацієнта, який залишає сліди власної особистості у вербалізованих актах своєї діяльності.

Безумовно, виникає питання про **джерела реконструкції особистості**, надто, коли йдеться про тих, для кого традиційні методики психології: тести, опитування, бесіда недоступні через відсутність суб’єкта дослідження, адже історія літератури сягає тисяч років у минуле. І саме це питання, попри парадоксальність, визначає точки доторку двох людинознавчих галузей, двобічну зацікавленість для представників обох наук. Для літературознавця психологічний інструментарій для досягнення тих чи тих виявів внутрішнього світу, перверсій чи психологічної норми, реакції на світ чи, навпаки, реакцію на реакцію того чи того психологічного типу, яка ймовірно виявляється в художньому творі, є неоціненним. А для психолога таким же багатообіцяючим при досягненні тієї чи тієї психічної сутності є безмір художніх творів, які дала світові література, з безміром тих чи тих психологічних станів, художньо втілених, довершених психологічних портретів чи ж окремих штрихів, які сприяють їхньому творенню. Тобто, літературний твір стає джерелом зразкових

психологічних станів, ситуацій, які ймовірно можна використати у психологічній/психотерапевтичній практиці.

Висновки. Психопоетика не обмежується творчістю й використовує широкий спектр інформації, яка дає уявлення про особистість, оперуючи при цьому поняттям **мегатекст – вербалізовані** (відтворені у слові) «сліди» сфер і рівнів психіки, які сприяють створенню психологічного портрета. Для психолога-теоретика, практичного психолога, психіатра саме мегатекст клієнта/пацієнта може стати невичерпним джерелом для дослідження. Умовно психопоетика виділяє дві групи текстів, в яких оприявнюється особистість, це – **мемуари** у якнайширшому розумінні та **художні твори** письменника. До мемуарів відносять власне **спогади** про письменника, **автобіографії**, **щоденники**, **нотатники**, **епістолярій**, а в сучасному варіанті: **блоги**, **інтерв'ю**, **пости в соцмережах** тощо. Їхня (мемуарів) повнота й широта визначає міру об'єктивності в оцінці тих чи тих рис особистості зафіксованих особисто, або ж засвідчених близькими й знайомими суб'єкта реконструкції. Але критерієм об'єктивності все ж таки постає текст, у якому й виявляються ті чи ті риси, котрі постають в художніх образах. У психопоетиці вирізняють **автобіографічні тексти**, у яких письменник прямо позиціонує розкриття особливостей свого буття й власної особистості, і **психоавтобіографічні**, у яких особистість репрезентується опосередковано, без видимої прив'язки до авторського хронотопу, оточення тощо. Саме в таких через описки, обмовки, образне втілення структурних компонентів свідомої й підсвідомої сфер, архетипів особистість постає у всій складності й неоднозначності своїх виявів.

Методологія психопоетичного аналізу, який дає літературознавцеві можливість осягнення психосвіту письменника, а психологові – методику роботи з текстом, як джерелом реконструкції особистості, апробована в ряді статей, посібнику і монографіях. Її використання може сприяти розширенню можливостей обох наукових галузей, виявленню й реконструкції психосвіту окремої людини, а в перспективі – і спільноти.

Література

1. Ананьев Б. Задачи психологии искусства // Художественное творчество / Сборник. – Л. : Наука, 1982. – С.236–242.
2. Арнаудов М. Психология литературного творчества. – М. : Прогрес, 1969. – 655 с.
3. Басин Е. «Двуликий Янус» (о природе творческой личности). – М. : Магистр, 1996. – 172 с.
4. Выготский Л. Психология искусства. – М. : Юрайт, 2016. – 496 с. – Серия : Антология мысли.
5. Кирнос Д. Индивидуальность и творческое мышление. – М. : Б.и., 1992. – 171 с
6. Мейли Р. Структура личности // Экспериментальная психология. – 1975. – Вып. V. – С. 197–277.

7. Михида С. Модерн d'Ukraine: особистість – мегатекст – поетика: Навчальний посібник. – Кіровоград: «Поліграф-Сервіс», Серія: «Стилєт і стилос трьох степовиків, 2013. – 336 с.

8. Михида С. Психосоматичні маркери поетики (на матеріалі мегатексту В.Винниченка) // Наукові записки. – Випуск 92. – Серія: Філологічні науки (літературознавство, мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 181 – 189.

9. Михида С. Психопоетика українського модерну: проблема реконструкції особистості письменника : Монографія. – Кіровоград : Поліграф–Терція, 2012. – 352 с.

10. Михида С. Психопоетика: проблема кореляції психологоспрямованих літературознавчих технологій // Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту). – Збірник наукових праць. – Випуск 7. – Дніпропетровськ: Пороги, 2007. – С. 48 – 55.

11. Олпорт Г. Личность в психологи. – М.: КСП +; Спб.: Ювента, 1998. – 349 с.

12. Піхманець Р. Психологія художньої творчості (теоретичні та методологічні аспекти). – Київ : Наукова думка, 1991. – 163 с.

13. Рубинштейн С. Основы общей психологии. – СПб : Питер, 2000. – 712 с.

Транслітерація

1. Anan'ev B. (1982) Zadachi psihologii iskusstva [Tasks of the psychology of art]. Hudozhestvennoe tvorchestvo – Artistic creativity, 236–242. Leningrad [in Russian].

2. Arnaudov M. (1969) Psihologiya literaturnogo tvorchestva [Psychology of literary creativity]. Moscow [in Russian].

3. Basin E. (1996) «Dvulikij Yanus» (o prirode tvorcheskoy lichnosti) [«Two-faced Janus» (about the nature of the creative personality)]. Moscow: Magistr [in Russian].

4. Vygotskij L. (2016) Psihologiya iskusstva [Psychology of art]. Moscow: Yurajt [in Russian].

5. Kirnos D. (1992) Individual'nost' i tvorcheskoe myshlenie [Individuality and creative thinking]. Moscow [in Russian].

6. Mejli R. (1975) Struktura lichnosti [Personality structure]. Ehksperimental'naya psihologiya – Experimental Psychology, 5, 197–277. Moscow [in Russian].

7. Mykhyda S. (2013) Modern d'Ukraine: osobystist – mehatekst – poetyka [Modern d'Ukraine: personality – megatext – poetics]. Kirovohrad [in Ukrainian].

8. Mykhyda S. (2010) Psykhosomatychni markery poetyky (na materialі mehatekstu V.Vynnychenka) [Psychosomatic markers of poetics (on the material of megatext V.Vynnychenko)]. Naukovi zapysky – Proceedings, 92, 181–189. Kirovohrad [in Ukrainian].

9. Mykhyda S. (2012) Psykhopoetyka ukrainskoho modernu: problema rekonstruktsii osobystosti pysmennyka [Psychopoetics of the Ukrainian Modernism: the problem of the reconstruction of the writer's personality]. Kirovohrad : Polihraf-Tertsia [in Ukrainian].

10. Mykhyda S. (2007) Psykhopoetyka: problema koreliatsii psykhologhospriamovanykh literaturoznavchyykh tekhnolohii [Psychopoetics: the problem of the correlation of psychologically oriented literary technologies]. Tainy khudozhnoho tekstu (do problemy poetyky tekstu) – The mysteries of artistic text (to the problem of poetics of the text), 7, 48–55. Dnipropetrovsk: Porohy [in Ukrainian].

11. Olport G. (1998) Lichnost' v psihologii [Personality in Psychology]. Moscow [in Russian].

12. Pikhmanets R. (1991) Psykholohiia khudozhnoi tvorchosti (teoretychni ta metodolohichni aspekty) [Psychology of artistic creativity (theoretical and methodological aspects)]. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

13. Rubinshtejn S. (2000) Osnovy obshchej psihologii [Basics of general psychology]. St. Petersburg : Piter [in Russian].

Mykhyda S.

PSYCHOLOGY OF PERSONALITY IN PSYCHOPOETICS

The article views peculiarities of psychology advances applications while reconstructing a writer's psychological profile. The pathway of literature studies towards psychological aspect of the research, highlighting the correlation of the writer and the outcome of their creative work has been shaped. The importance of classical psychoanalysis as well as of analytical, humanistic ego-psychology in the process of the writer's psychological world comprehension has been identified. The role of psychological school in the development of psychology-guided literature studying technologies has been comprehended. Achievements of creative work psychology as an independent branch together with its application field have been defined. The change of priorities while identifying the object under study as well as refocusing for solving the tasks on its subject have been outlined.

The category of "personality" has been admitted as the one needed for achieving the goal set, being a psycho-physiological essence, as opposed to the traditionally used literature studying category of the "author's image", which is an artistic creation depending both on the author's intention and the mastery of its implementation and only mediately correlating to the writer's psychological structure.

Literary review at the intersection of both fields convincingly shows that there is a need for correlation of developments achieved by various psychological methods and schools, which would answer complicated questions on the integrity of the subject under study as well as the phenomenon of personality in their complexity and uniqueness giving birth to an artistic substance – a literary work, thus generating a reception with the readers.

The insight has been provided into the potential of psychopoetics as a brunch of literature studies, which, making use of genuine philological methods, employs

developments and tools of psychology to reconstruct a writer's psychological profile in order to deeply understand artistic peculiarities of their works.

Taking into account the significance of the involved data range, it is important to remark on the essence and potential of megatext and its role in the work of a practical psychologist or psychiatrist. The importance of memoirs, namely, recollections, diaries, autobiographies, collections of letters as well as literary works as a source for psychopoetic research has been identified.

Key words: *personality, psychopoetics, megatext, autobiographic text, psycho- autobiographic text, psychological world, creative work psychology.*

Михида Сергій Павлович – доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький.

УДК 37.015.3

Міненко О.О.

ВПЛИВ МУЛЬТИПЛІКАЦІЙНОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ СФЕРИ ДОШКІЛЬНИКІВ

Стаття присвячена актуальній для сучасного українського суспільства проблемі формування моральної сфери дітей дошкільного віку і ролі у даному процесі мультиплікаційної продукції. Основи моральності особистості закладаються в дитинстві, і найбільш сприятливим для цього є дошкільний вік. Саме в цей період формуються перші моральні судження й оцінки, моральна поведінка, зростає дієвість моральних уявлень. Відповідно, саме в дошкільному віці особливо необхідним стає створення таких психолого-педагогічних умов життєдіяльності дошкільника, які б активно формували моральну сферу його особистості. В основі формування моральності особистості лежить формування моральної свідомості. Даний процес відбувається на трьох основних рівнях функціонування особистості: когнітивному, афективному і поведінковому.

Серед основних факторів, які впливають на формування моральної сфери дітей дошкільного віку, ми виділяємо вплив засобів масової інформації. Серед ЗМІ найбільш впливовими на дітей дошкільного віку є мультфільми, оскільки вони відповідають віковим особливостям дошкільника і займають найбільшу частину часу і уваги дітей даного віку серед інших видів ЗМІ. За даними досліджень більшість сучасних мультфільмів чинять негативний вплив на формування моральної сфери дітей, не відповідають основним психолого-педагогічним вимогам, створюються та використовуються без врахування вікових особливостей дітей.

Проведено експериментальне дослідження впливу мультфільмів на формування моральної сфери дошкільників. В ході дослідження було виявлено